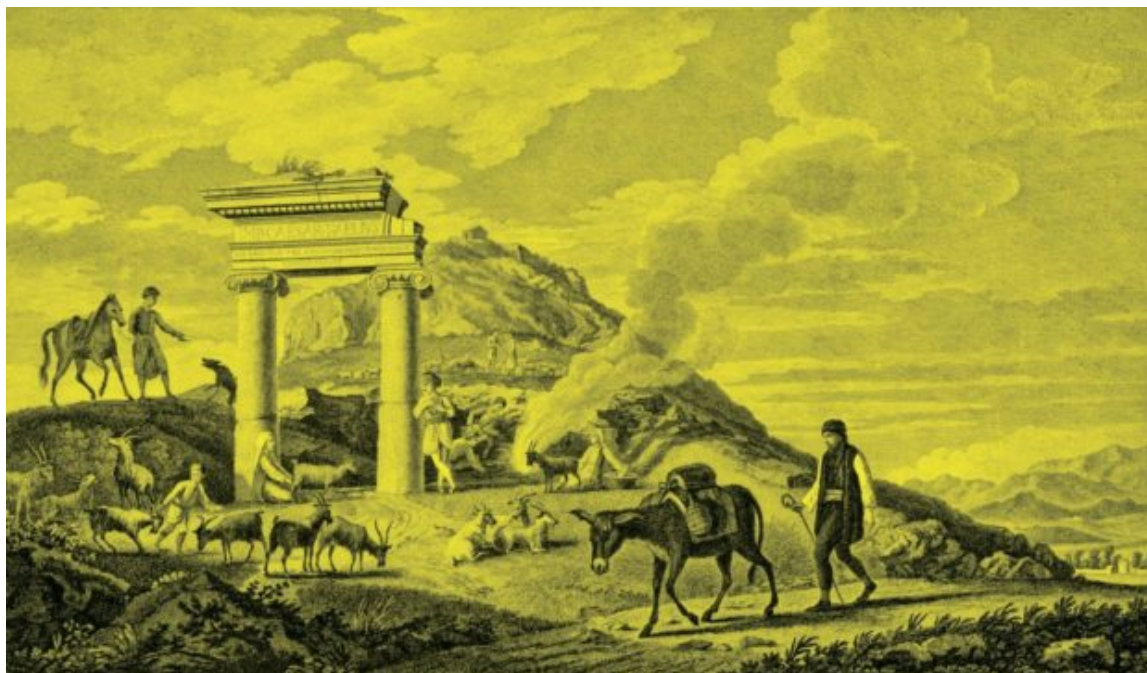

Η καταστροφή του περιβάλλοντος στην Αρχαία Αθήνα και Αττική

Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός / Οικολογία & Κλιματική Κρίση, Αρχιτεκτονική & Περιβάλλον (χλωρίδα-πανίδα)

του Δρα Σταύρου Οικονομίδη*

Οι καταστροφικές φωτιές που φθείρουν το φυσικό περιβάλλον στην Ελλάδα και σε ολόκληρο τον κόσμο τις τελευταίες δεκαετίες συμβάλλουν στο δυστοπικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πρόκειται να ζήσουν οι επόμενες γενιές, με πιθανότερο το σενάριο μιας μη αναστρέψιμης κατάστασης παγκοσμίως. Οι πυρκαγιές, η μόλυνση του περιβάλλοντος, όπως και η κλιματική αλλαγή, είναι αποτελέσματα της κακής διαχείρισης της Φύσης και των πόρων της, κάτι που ωστόσο δεν αποτελεί σύμπτωμα μόνο της δικής μας εποχής. Πολλοί και πολλές θα έχουν την εντύπωση ότι αυτή η ακραία εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και η συνεπαγόμενη καταστροφή του περιβάλλοντος είναι καθεστώς που εγκαινίασε η βιομηχανική εποχή και που εξώθησε σε σημείο περαιτέρω εκφυλισμού η μετα-βιομηχανική εποχή στην οποία ζούμε εμείς. Ασφαλώς οι κλίμακες είναι διαφορετικές από τους προηγούμενους αιώνες και οι διαστάσεις της παγκόσμιας οικολογικής καταστροφής είναι εμφανείς σε τέτοιο βαθμό μόνο στις μέρες μας αλλά μια προσεκτικότερη ματιά αποδεικνύει ότι η εποχή μας ενέτεινε και δεν προκάλεσε αυτό που όλοι μας με δέος παρακολουθούμε να εκτυλίσσεται από άκρη σε άκρη του πλανήτη, δηλαδή φαινόμενα ανεξέλεγκτης καταστροφικής ορμής σε απροσδόκητη κλίμακα.

Κάνοντας χρήση των αρχαίων πηγών μαθαίνουμε ότι η Αθήνα και η Αττική στον 4ο αιώνα π.Χ., κατά τον οποίο ζούσε ο Πλάτωνας, αντιμετωπίζει ήδη εκτεταμένη περιβαλλοντική καταστροφή. Ο Υμηττός, σε αντίθεση με την εικόνα που

παρουσίαζε τους προηγούμενους αιώνες, σύμφωνα με τον Πλάτωνα στο έργο του Κριτίας ή Ατλαντικός, είναι ήδη γυμνός, «πιο φαλακρός από ό,τι ο πιο φαλακρός άντρας», ενώ περιγράφει εκτεταμένα το τοπίο της Αττικής και ειδικά τις περιοχές γύρω από την Αθήνα κατά το μακρινό παρελθόν: «τον παλαιό εκείνο καιρό ο τόπος μας διέθετε γόνιμο χώμα, ενώ τα βουνά είχαν πυκνά δάση των οποίων τα ίχνη είναι και σήμερα ορατά. Σήμερα, δηλαδή, τα βουνά παράγουν μόνο μέλι ενώ τότε υπήρχαν δάση από τα ξύλα των οποίων κατασκευάστηκαν στέγες σπιτιών και σώζονται ακόμα σε καλή κατάσταση. Επίσης, υπήρχαν πλείστα καρποφόρα δέντρα και πολλά βοσκοτόπια όπου έβοσκαν τα κοπάδια των ζώων. Υπήρχε, δε, άφθονο νερό το οποίο έριχνε ο Δίας και δεν χανόταν στη θάλασσα όπως σήμερα, περνώντας πάνω από την απογυμνωμένη γη, αλλά ακόμα διατηρώντας το πλούσιο χώμα τα συγκρατούσε η γη απορροφώντας τα κάτω από τη λάσπη και διατηρώντας τα στις χαμηλότερες περιοχές θρέφοντας πολλές πηγές και ποταμούς. Οι βωμοί που βλέπουμε σήμερα και είχαν ιδρυθεί δίπλα στις άφθονες πηγές αποτελούν μαρτυρία των όσων λέω». Αυτά που περιγράφει ο Πλάτωνας στον διάλογό του αναφέρονται σε μακρινές εποχές του απώτερου παρελθόντος της Αθήνας και της Αττικής και μεταδίδονταν προφορικά στη συλλογική μνήμη από γενιά σε γενιά, αν και ο ίδιος ο Πλάτωνας σημειώνει ότι επρόκειτο για μνήμες καταγεγραμμένες σε παλαιά χειρόγραφα που είχε στην κατοχή του ο θεός του Κριτίας. Είναι, εντούτοις, σαν να διαβάζουμε ένα σημερινό άρθρο εφημερίδας για την οικολογική φθορά που παρατηρούμε στη σύγχρονη Αττική.

Η έλλειψη, αντίθετα, καθαρού πόσιμου νερού στην κλασική εποχή κάνει τους κατοίκους ευάλωτους σε επιδημικούς λοιμούς. Η περίπτωση της μεγάλης επιδημίας στον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού Πολέμου είναι ενδεικτική. Η έλλειψη αποχετευτικού συστήματος στις πυκνοκατοικημένες συνοικίες συμβάλλει στην υποβάθμιση της υγιεινής στον αστικό ιστό.

Οι βιοτεχνίες που κυκλώνουν την πόλη (βυρσοδεψεία, μεταλλουργικά εργαστήρια, κεραμοποιεία, σε Κεραμεικό, Κυνόσαργες, Ιππιο Κολωνό, αμέσως έξω ή κολλητά στα τείχη) μολύνουν τους υδροφόρους ορίζοντες, προκαλούν ανυπόφορη αιθαλομίχλη, και βιομηχανικά απόβλητα. Η επί αιώνες κοπή των δέντρων από τα γύρω βουνά και κυρίως από τον Υμηττό για τις ανάγκες της διατήρησης του περίφημου αθηναϊκού στόλου αποστερούν από τις επιφάνειές τους το χώμα και εύκολα μπορούμε να αντιληφθούμε ότι ήδη από τότε οι βροχές μετέφεραν χώματα και πέτρες στα πεδινά και ότι κατά συνέπεια προκαλούσαν κατολισθήσεις, διαφορετικά η δυτική και νοτιοδυτική πλευρά του δεν θα είχε στερηθεί σε τέτοιο βαθμό την βλάστησή τους ήδη στην κλασική αρχαιότητα.

Η ανάγκη για καύσιμη ύλη για θέρμανση, βιοτεχνικές μονάδες, κλιβάνους

εργαστηρίων και καύση των νεκρών είχε ήδη απογυμνώσει κάθε ύψωμα, δάσος και άλλες πράσινες περιοχές του λεκανοπεδίου από δέντρα και θάμνους. Οι αλληπάλληλες καταστροφές που προκλήθηκαν από τις πολεμικές τακτικές της «καμένης γης» του 5ου, του 4ου αιώνων π.Χ., αλλά και των επόμενων ταραγμένων αιώνων έως και την κατάκτηση της Αθήνας από τους Ρωμαίους επηρέασαν στην αναδιαμόρφωση της πανίδας και χλωρίδας του λεκανοπεδίου για πολλούς επόμενους αιώνες, έως και τη νεότερη εποχή.

Το αττικό τοπίο έχει ήδη επιβαρυνθεί όταν οι ρωμαϊκές λεγεώνες σαρώνουν την πεδιάδα γύρω από την Αθήνα, κόβοντας δέντρα για να κατασκευάσουν πολιορκητικούς κριούς, πύργους και ράμπες για την εκπόρθηση του Κλεινού Αστεως, ενώ η περιβαλλοντική καταστροφή συνεχίζεται σε όλες τις πολεμικές αναμετρήσεις που περιλαμβάνουν τακτική «καμένης γης» και που πρόκειται να συμβούν μέχρι και την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς.

Η ευαισθησία για την προστασία της Φύσης αλλά και των ανθρώπων σίγουρα δεν αποτελεί χαρακτηριστικό των αρχαίων Ελλήνων παρά την αντίθετη εντύπωση που μας έχει δημιουργηθεί λόγω της προσκόλλησής μας στην παρεξηγημένη έννοια του αρχαιοελληνικού Κάλλους. Με έκπληξη διαπιστώνουμε ότι η καλύτερη πόλη της αρχαιότητας των Ελλήνων, η Αθήνα, με τις μεγάλες της πολιτειακές αξίες, τον έμπρακτο φιλοσοφικό βίο και τη Δημοκρατία, δεν υποστήριζε ούτε τις βασικές αξίες που θα προωθούσαν τον σεβασμό στα ζώα, στα δέντρα, στα νερά, στους καρπούς της και στην ευζωία των κατοίκων της. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι οι μεγάλες μορφές του φιλοσοφικού στοχασμού της κλασικής εποχής δεν αφιερώνουν ούτε μια γραμμή στην οικολογική καταστροφή και στην προστασία της Φύσης, με εξαίρεση τον Πλάτωνα και πολύ νωρίτερα τις προαιρέσεις του Σόλωνα για την Ευνομία, αντιθέτως, τη θεωρούν ανεξάντλητο δεδομένο στοιχείο του σύμπαντος το οποίο δεν αγγίζει την καθημερινότητα και τις ανάγκες των ανθρώπων, απλά την αναλύουν μεθοδικά όσων φιλοσόφων και επιστημόνων οι στοχασμοί και οι έρευνες καταγράφονται και διασώζονται από τα κείμενα των Προσωκρατικών.

Τα κατάλοιπα από τις εξορύξεις αργύρου, κασσίτερου, μολύβδου και σιδήρου στο Λαύριο είναι ορατά μέχρι σήμερα, με χάσκοντα φρεάτια, κάμποσες εκατοντάδες χιλιόμετρα σήραγγες και διαβρωμένα εδάφη ήδη από την εποχή που από τα σωθικά του «γεννιόταν» η περίφημη γλαύκα της αθηναϊκής δραχμής. Τα ασβεστοκάμινα δεν έπαψαν να λειτουργούν για τρεις χιλιετίες έως και τα μέσα του 20ού αιώνα, μετατρέποντας ό,τι κατάφερνε μετά από κάθε πυρκαγιά να αναγεννηθεί, σε οικοδομική ύλη. Τα λατομεία μαρμάρου και ασβεστόλιθου σε όλα τα βουνά της Αττικής, με τα σκαμμένα μέτωπά τους, τις οδούς καταγωγής τους, τους σωρούς από σκάρτες πέτρες και τα άχρηστα μπάζα παραμένουν στις θέσεις τους μέχρι

σήμερα. Ολόκληροι οικισμοί μαρμαροτεχνιτών, αρχιτεκτόνων, μαστόρων και εργατών είχαν στηθεί μόνιμα γύρω από τα πεντελικά λατομεία, σε ένα δάσος που λιγότευε ολοένα για τις ανάγκες εγκατάστασής τους. Τα λατομεία πεντελικού μαρμάρου άφησαν πίσω τους κενούς χώρους, τεχνητές σπηλιές, νέα τοπία που προήλθαν από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις αιώνων, αλλοιώνοντας το μικροκλίμα από σημείο σε σημείο του Πεντελικού λαβώνοντας τον χώρο και καθιστώντας το βουνό περισσότερο ευάλωτο.

Εκτός από την ασύδοτη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και την αδιαφορία για την καταστροφή του περιβάλλοντος ο μέσος Αθηναίος της κλασικής εποχής δεν ζούσε ποιοτικό βίο εντός των τειχών της πόλης του. Τα μεταφορικά μέσα της εποχής, οι βοϊδάμαξες, τα ιππήλατα κάρα που κουβαλούσαν όλα τα είδη προϊόντων μέσα στην πόλη σκορπούσαν ηχορρύπανση, με τους τροχούς τους να προκαλούν εκκωφαντικούς κρότους επάνω στα καταστρώματα των πέτρινων δρόμων και να σηκώνουν σύννεφα σκόνης κάθε ώρα της πολύβουης ημέρας. Ο καθημερινός βίος λάμβανε χώρα κυρίως στους δημόσιους χώρους και τα πλήθη κυκλοφορούσαν στην Αγορά, στα δημόσια κτίρια, στα γυμναστήρια, στις στοές και στα περιστύλια. Φωνές, αρματοτροχιές, υπαίθριοι πωλητές, αγορεύσεις και ατελείωτες παρέες αντρών που περνούσαν την ώρα τους στους δρόμους εξουσίαζαν το περιβάλλον του αστικού χώρου. Ξένοι, μέτοικοι, δούλοι, νεοφερμένοι ή μόνιμοι κάτοικοι έκαναν την Αθήνα να μοιάζει με μελίσι του οποίου ο βόμβος δεν ηρεμούσε ποτέ. Η νευρική της κλασικής Αθήνας δεν μπορούσε να συγκριθεί με καμία άλλη ιστορική της εποχή. Οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες εγκατέλειπαν το άστυ για να βρουν την πολυπόθητη ησυχία εκτός τειχών, ενώ δεν είναι απορίας άξιον γιατί τα τρία δημόσια γυμνάσια, της Ακαδημίας, του Κυνοσάργους και του Λυκείου είχαν ιδρυθεί σε απόσταση από το φασαριόζικο περιβάλλον της πατρίδας της Παλλάδας. Αντίστοιχα, η κυκλοφορία στον αστικό ιστό δεν ήταν εύκολη υπόθεση λόγω των στενών δρόμων και της έλλειψης οργανωμένου οικιστικού σχεδιασμού λόγω της αρχαιότητας της πολιτείας. Πλήθη, ιπποειδή, άρματα, φορεία, έβρισκαν τον δρόμο τους με δυσκολία μέσα από λαβυρίνθους και στενωπούς στις οποίες χωρούσαν να περάσουν άνετα μόνο οι πεζοί.

Οι μυρωδιές από την πυκνή κατοίκηση: κουζίνες, ψησταριές, ακαθαρσίες από τις καθημερινές ανάγκες των πολιτών οι οποίες πετιούνταν στον δρόμο εφόσον δεν υπήρχε αποχέτευση, οι οσμές από τις βιοτεχνικές μονάδες που συνυπήρχαν με τις κατοικίες, εγκατεστημένες χωρίς απόσταση μεταξύ τους, η στάχτη από τις καμινάδες, έκρυσαν τις μέρες με άπνοια το Κλεινόν Αστυ πίσω και μέσα σε μια ατμόσφαιρα μολυσμένη, κίτρινη και επικίνδυνη. Νωρίς το πρωί, γνωρίζουμε από την αρχαία κειμενική παράδοση, οι γραφείς συνέλεγαν πρώτη ύλη για την κατασκευή μελάνης από τα ρυάκια των δρόμων στα οποία έβρισκαν με ευκολία το

βασικό της στοιχείο, δηλαδή τα ούρα.

Ο γεωγράφος Δικαίαρχος, στον Βίο Ελλάδος, ένας Έλληνας της Σικελίας που ήρθε στην Αθήνα για να σπουδάσει, μας μεταφέρει παραστατικά την εικόνα της πόλης: «η πολιτεία βρίσκεται σε έδαφος ξερό και άνυδρο, με κακής ποιότητας ρυμοτομία. Τα πιο πολλά σπίτια είναι ευτελούς κατασκευής και λίγα είναι κατοικίσιμα. Οι ξένοι επισκέπτες που θα έρχονταν πρώτη φορά θα αναρωτιούνταν κατά πόσο πρόκειται καν για τη διάσημη πόλη της Αθήνας», ενώ ο Λύσιππος αναφέρει: «Αυτή πόλις έσθ' Ελληνίς η ρόδοις δισσήν ευωδίαν έχουσα και αμαληδίαν», δηλαδή, «αυτή είναι πόλη ελληνική με διπλή οσμή, ευωδία ρόδου και σιχαμάρα».

Ο Πλάτωνας αναφέρει και πάλι στον Κριτία ή Ατλαντικό το περιστατικό μεταξύ του Σόλωνα και των Αιγυπτίων ιερέων. Εκεί, αναζητώντας ο Σόλωνας στοιχεία για την παλαιότητα του κόσμου μαθαίνει το μακρύ παρελθόν της Αιγύπτου και κάποτε ακούει τον ιερέα να του λέει ότι «εσείς οι Έλληνες είσαστε σαν τα μικρά παιδιά. Δεν έχετε αρκετή μνήμη για να θυμόσαστε τι ακριβώς έχει γίνει στο απώτερο παρελθόν σας. Και τούτο διότι δεν κρατάτε αρχεία. Κάθε φορά μια μεγάλη καταστροφή έρχεται και περνάει και ύστερα κι άλλη κι άλλη αλλά εσείς δεν διατηρείτε τα γεγονότα και μετά από λίγο τα ξεχνάτε και είναι σαν να μην έγιναν ποτέ». Η Αττική, τα βουνά της και οι πεδιάδες της, έχουν καταστραφεί αμέτρητες φορές μέσα στον χρόνο, όσες και η ιστορία της. Δάση έγιναν στάχτη, δέντρα κόπηκαν, καλλιέργειες εξαφανίστηκαν και άλλαξαν ή τερματίστηκαν, πηγές στέρεψαν και κάποιες ξαναεμφανίστηκαν κάπου αλλού μετά από αιώνες, ενώ φυτά και ζώα χάθηκαν και επανήλθαν ή εξαφανίστηκαν για πάντα. Γενεές ανθρώπων είδαν αυτές τις καταστροφές και επόμενες είδαν άλλες να έρχονται και να βλάπτουν το περιβάλλον. Συχνά ακούμε στα δελτία ειδήσεων για τα βουνά της Αττικής ότι «είναι η τρίτη ή τέταρτη φορά που καίγεται το συγκεκριμένο δάσος», αλλά δεν γνωρίζουν ότι είναι ίσως η χιλιοστή που το «συγκεκριμένο δάσος» έπιασε φωτιά και κάηκε, αλλά σε κλίμακα αιώνων και όχι δεκαετιών.

Πράγματι η μνήμη είναι κοντή και δεν έχουμε εκπαιδευτεί για να την διατηρούμε και να μην ξεχνούμε ύστερα από λίγα μόλις χρόνια. Αυτή η συνεχής φθορά μέσα στις χιλιετίες, η επανεκκίνηση που κάνει με κόπο η Φύση, η αδιάκοπη ταλαιπωρία του περιβάλλοντος από φυσικά ή ανθρώπινα αίτια στο πλαίσιο της Ιστορίας, είναι μέρος μόνο μιας διαδικασίας που μας ξεπερνά γιατί δεν ζούμε αρκετά για να παρατηρούμε την εξέλιξη της εικόνας ενός βουνού πέρα από όσο μας επιτρέπει η δική μας εμπειρία διότι ζούμε με την πεποίθηση ότι ο Χρόνος μπορεί να αναμετρηθεί με εμάς, και ότι είμαστε σε θέση να τον δεσμεύσουμε αποκλειστικά στα μέτρα των περιορισμένων μας δυνατοτήτων. Αυτή η κοντή μνήμη δεν μας διδάσκει εφόσον δεν έχουμε οικολογική παιδεία και για να αναπτυχθεί αυτή είναι

αναγκαία η ριζική αλλαγή της στάσης πολιτείας και πολιτών για όσο καιρό μας απομένει πριν το οριστικό τέλος της Φύσης.

* Δρ Σταύρος Οικονομίδης

Adjunct Professor of Greek Archaeology

Arcadia University, Glenside, USA

Διευθυντής της Ελληνοαλβανικής Αρχαιολογικής Αποστολής στο Τριεθνές των Πρεσπών

Demos Fellow, Associate Researcher of the Gennadeion - Travel Trails Project, Athens, Greece

ekedimos@yahoo.gr

Πηγή: [Εθνικός Κήρυκας](#)